

LUFFY KATALIN

Bethlen Miklós néhány Nagybányán őrzött leveléről

R. Várkonyi Ágnes írja egy helyen, hogy amikor 1957-ben Máramaros vármegye levéltárában kutatott, Bethlen Miklósnak néhány levele feltöretlen pecséttel, vagyis felbonthatlanul járt a kezében.¹ Amikor 2010-ben a nagybányai levéltárban jártam, minden bizonnyal ugyanazok a levelek fordulhattak meg az én kezemben is, mint amelyek egykor R. Várkonyi Ágnesében.

Az itt őrzött levelek egy részéről már hírt adtam egy néhány évvel ezelőtti konferencián.² Az akkor ismertett levélcsoport egy adósság behajtásának kerek történetét adta ki, amelyet Bethlen Miklós saját, és testvéreivel közösen a városhoz írt levelei, illetve az érintettek dokumentumai (Nagybánya város tanácsának levelei a Bethlenekhez, Csáky István és Károlyi Sándor közbenjárásai, a város protokollumába feljegyzett megállapodások és más szerencsésen fennmaradt írások, adatok) alapján lehetett körvonalazni. Tehát ez egy 1686–1691 között zajló családi ügy volt, de a családi kereteken azért túlmutatott. Ebben a témában Bethlen Miklóstól – részben testvéreivel közösen, de az ő kézírásával – összesen 11 levele maradt fenn; ezeket teszik kerek egészé az érintettek és a bekapcsolódók levelei.

Ezeket kívül Nagybánya város, illetve Máramaros levéltárából még tizenkét, Bethlen Miklós által szignált levéllel találkoztam, ezek közül hatot már publikáltak,³ hat pedig kiadatlan. Ez utóbbiakról mondok néhány szót, kronologikus sorrendben; tudásom szerint inkább próbáltam kontextusba helyezni, mint értelmezni.

* A szerző a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Különgyűjteményeinek munkatársa. Az áttekintés megírásához nyújtott segítségért Jankovics Józsefnek tartozom sok köszönettel.

1 R. VÁRKONYI Ágnes, *Bethlen Miklós gróf, a politikus*, ErdMúz, 55(1993)/1–2, 6–12, itt: 6.

2 *Szólalatokat írom kegyelmednek: Misszilis és fiktív levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések a régi magyar irodalomban*, Rebakucs-konferencia, szervező: MTA Irodalomtudományi Intézet, Körmen, 2010. május 26–29.

3 Máramaros vármegyéhez, Vajdakamarás, 1692. nov. 25.; Pogány Menyhárthoz, Torda, 1693. szept. 28.; Máramaros vármegyéhez, Gyulafehérvár, 1701. máj. 11.; Máramaros vármegyéhez, Bécs, 1702. okt. 31.; Máramaros vármegyéhez, Bethlenszentmiklós, 1703. júl. 1.; Máramaros vármegyéhez, Torda, 1703. júl. 7. Vö. BETHLEN Miklós *Levelei*, kiad., bev., jegyz. JANKOVICS József, a latin nyelvű részeket ford., idegen nevek jegyzéke KULCSÁR Péter, magyar nyelvi jegyz., szójegyzék NÉNYEI Gáborné, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 6; a továbbiakban: BML); 304, 314, 481, 516, 526–527. sz. (A továbbiakban a BML szerint a levelek számára és nem az oldalszámra hivatkozom.)

1. Nagybánya városához, 1690. november 6., Kővár⁴

A lázadó kurucokra figyelmeztet, Désre indul hadaival.

Ebből az évből 25 levelét ismerjük. Több levelet küldött Teleki Mihálynak, a kassai-eperjesi kereskedőnek, Léderer Mártonnak, egyet-egyét a máramarosi kamaraispánynak Nógrádi Jánosnak és Hunyad vármegye főispánjának, Nalácsi Istvánnak; levelezett Széki Mártonnal, Belső-Szolnok vármegye főispánjával, Teleki Mihályné Vér Judittal; egy-egy levelet küldött a szepesi kamarának és az udvari kamara elnökének, Siegfried Christoph Breunernek. Teleki Mihállyal több témában is levelezett ebben az évben: művelődéstörténetileg talán nem érdektelen megemlíteni azokat a hozzá és Léderer Mártonhoz írott leveleit, amelyek Misztótfalusi Kis Miklós könyveinek hazahozatala körüli tevékenységéről tudósítanak.⁵ Telekit két levélben is figyelmezteti Bethlen a Thököly-veszélyre,⁶ ekkori feltételezése szerint Thököly a Vörös-tornyon keresztül jöhet majd be Erdélybe.

Mint tudjuk, Thököly hadi sikerei 1690 nyarán a bécsi udvart tárgyalópozícióra készítették. A zernyesti csata és Teleki Mihály halála, majd a Thököly fejedelemmé választása pánikhangulatot okozott. Ekkor Bethlen Miklós lépése volt a legészszerűbb: ezt kihasználva lehet kieszközölni Erdély Habsburg-birodalomba való tagolódásának legelőnyösebb feltételeit. Bethlen joggal félt attól, hogy az udvar megtorlása nem marad el, ezért is sietett Bécsbe, s ekkor folytatott tárgyalásainak eredményeként hozta haza 1690 késő őszen a *Diploma Leopoldinum* első változatát. Első levelét Bécsből való hazatérte után, 1690. november 2-án írta Széki Mártonnak, Belső-Szolnok vármegye főispánjának, a következőt pedig Nagybánya város tanácsának november 6-án. A Széki Mártonnak szóló utasítás Bethlen Erdélybe vezető útjának megszervezésére, annak költségeihez való hozzájárulásra vonatkozik, és a *Diploma* rövid összefoglalóját is nyújtja.⁷ A nagybányaiaknak címzett levél tehát a hazahozása körüli időszak, ennek az izgatott világnak dokumentuma.

Gyepesi János és más Szolnok vármegyei ember felbujtására kurucvilágot támasztottak, s nemcsak a parasztság, de az urak közül is néhányat elcsábítottak, sőt az „hegyi tolvajokkal” is növelték a „Rebellis Latørságot”, de ennek eloszlátása már igen közel van. Ezért is kéri a várostól, hogy ha a császár igaz hívének tartja magát, résen legyen. Miközben ő német és kővári haddal Dés felől Erdélybe indul, mivel Lajos Vilmos bádeni őgróf csapatai elől Nagybánya felé is menekülhetnek a kurucok, tehát ha elfognak közülük, értesítse azonnal a szatmári főkapitányt. A kurucok és a hozzájuk csatlakozók elfogásában Nagybánya városánál – az egykori Rákóczi-birtok, a vassvári béke után a német hadak kezén levő, szüntelen hadszínterré vált városnál – partnerséget keres

4 Lelőhelye: Nagybánya város levéltára (Primăria oraşului Baia Mare), I. 1. 19.

5 Vö. *Erdélyi féniks: Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*, bev., tan., jegyz. JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 34, 337–340.

6 BML, 284–285. sz.

7 A császár testi-lelki szabadságot ígér, s a szélvészben megtántorodott atyafiak minél hamarabb megtérnek a császár hűségére, annál jobb. Tud a személye elleni áskálódásról is, miközben ő a békét viszi.

Bethlen. Tőle a lojalitásnak ez a foka sokkal inkább elvárható, mint az Erdélyhez tartozó, Belső-Szolnok vármegyei főispántól, akinek azonban hivatali kötelessége, hogy engedelmeskedjen a felszólításainak. A nagybányaiaknak viszont nem részletezi az aktuális politikai ügyeket: ezek kevésbé tartoznak rájuk, mint – összehasonlításképpen – a Belső-Szolnok vármegyeiekre.

2. A máramarosi nemeseknek, 1694. november 29., Gyulafehérvár⁸

Utasítás: ne küldjenek Váradra szekereket.

Ebből az évből Bethlen Miklósnak mindössze négy kiadott levelét ismerjük, ez lesz az ötödik. Az 1694. olyan év Bethlen életében, amelyről az életrajzi összefoglalói semmi érdemlegeset nem jegyeznek meg, de ő maga is önéletírásában hasonlóképpen nyilatkozik: „Anno 1694-hez nem sok kívántatik.”⁹ Egy-egy levelet írt ebben az évben tordai főispán feleségének, Bálintith Zsigmondnének¹⁰ és Beszterceszéknek,¹¹ kettőt pedig az enyedi iskola tisztartójának, Küküllővári Jánosnak.¹²

A máramarosi nemeseknek írt levele meglehetősen enigmatikus, túl kevés részletet ismerünk ahhoz, hogy ennek a levélnek az üzenete világos lehessen számunkra. Azt kéri a máramarosiaktól (mint tudjuk, 1691-től Bethlen Máramaros vármegye főispánja), hogy bármennyire is követeli Heisler császári generális, ne küldjenek szekereket Váradra, mert késő őszt lévén, az állatok nem fogják kibírni az utat, nincs már mit enniük. Ő maga is ír ez ügyben Heislernek, biztatja a vármegyét: írjon egy bizonyos Levvenovnak, akinek megírhatják, hogy Heisler válaszát várják levelükre, s nem hazudnak, ha azt is megmondják, hogy éhen halnak az állatok, ha most kiküldik. Itt talán arról lehet szó, amit Bethlen már korábban, de később is megfogalmazott: a császári hadak ne Erdélyben állomásozzanak, ne vonuljanak végig az országon, végigpusztítva mindent, hanem a határon maradjanak, s az élelmezésükhez szükségesséket oda küldik majd ki nekik. Tehát elképzelhető, hogy itt a Várad környékén állomásozó had ellátásához kellett volna hozzájárulnia Máramaros vármegyének. A levél második fele ennél is ködösebb: egy bizonyos Pap János¹³ szerencsétlen útjáról beszél,

8 Lelőhelye: Máramaros megye levéltára (Prefectura județului Maramures) I/15.

9 BETHLEN Miklós *Élete leírása magától = Kemény János és Bethlen Miklós művei*, kiad. WINDISCH Éva, Bp., Gondolat, 1980 (Magyar Remekírók, a továbbiakban BMÖ), 833.

10 Elszökött jobbágyát követeli vissza, a törvényre és a törvényszerűségekre hivatkozik: nemcsak kötelessége az asszonynak a szökött jobbágyot visszaszolgáltatni, de ésszerű is, hiszen az első adandó alkalommal újra megszökne. BML, 316. sz.

11 Beszterceszéktől a kölcsönkért pénz utáni kamat megfizetését kéri, érvelése igen hasonlít a nagybányai adósságügyben folytatott levelezésben olvasható érveléshez. BML, 317. sz.

12 Az első egy, az iróniát sem mellőző felszólítás a kollégium búzájának szállításának megoldásairól; a második szintén a kollégiumi búzával kapcsolatos, lényege, hogy Bethlen mielőbb szeretne szabadulni az egyre értéktelenedő pénztől, a zlottól, a vásárlást ezzel a pénznemmel kell megoldani, és egyéb, a kollégium gazdasági ügyeire vonatkozó utasítás. BML, 318–319. sz.

13 Talán arról a Pap Jánosról van szó, aki Szász János (Zabanius) szebeni királybíró szolgálatában volt futár és Szász Jánossal együtt végeztek ki 1703-ban.

hogy egy kis hiba miatt nagy galiba lett, amit ő is szégyell. Ezért Bethlen arra inti a vármegyét, hogy küldjön valakit, aki ebből a csúfságból őt magát és a vármegyét is kimenti. Abból adódott a csúfság, hogy László deák valakinek a nevét rosszul írta le (Bethlen szerint Siriozki ez a név). A levélhez post scriptum is tartozik, ebben egy lengyelországi követségről és a követ személyéről – akit nem nevezett meg pontosan – van szó. A nevek azonosítása és a mikrokontextus valamelyes ismerete nélkül ez a félreértés-történet homályban marad.

3. Nagybánya város bírójához, 1695. szeptember 16., Torda¹⁴

Kérés a nagybányai bíróhoz a gyalogosait megsebesítő tolvajok elfogására.

Bethlen fennmaradt levelei közül mennyiség szempontból az 1695. év sem emelkedik ki. Mindössze hét levelét olvashatjuk modern kiadásban ebből az évből: Brassó városának négyet küldött, a feleségének egyet és ugyancsak egyet-egyet I. Lipótnak és Ulrich Franz Khinsky császári hivatalnoknak.

Kontextusát tekintve az itt bemutatandó levelek közül ez az 1695. őszen írt levél legizgalmasabb, felvet olyan kérdéseket is, amelyek vizsgálata nem csak a Bethlen-kutatók számára lehet érdekes.

Ebben a Nagybánya bírójának írt levelében Bethlen információt közöl és utasítást ad. Ahogy írja, circiter a nagybányaiak megkeresése előtt egy hónappal a máramarosi hegyeken átkelő görögöket (kereskedőket) és az őket kísérő, Bethlen által biztosított gyalogosokat 35 tolvaj támadta meg. A katonák ötöt közülük lelőttek, s többet megsebesítettek. Felszólítja a város bíróját hegyekben garázdálkodó tolvajok elfogására, azok keresését szorgalmazza és a keresés hogyanjához tippeket is ad: tudakolózzanak a borbélyoknál, „mitsoda sebes olahokat gyógyítottanak volna”, de vigyázzanak, mert lehet, hogy csak hozatják a borbélytól az orvosságot és az afféle gyógyító asszonyoktól, hogy nyomukra ne akadjanak. Ezek a tolvajok Bánya és Szatmár felől szoktak jönni, mielőbbi elfogásuk nagyon fontos, s e „nagy gonosz orvoslásán” minden érintett, Szatmár főispánja, Károlyi Sándor, a szatmári bíró, a kővári udvarbíró és a vicekapitányok is dolgoznak, s erre kéri a nagybányaiakat is.

Ezek a nagy gonoszt tevő tolvajok és „sebes oláhok” minden bizonnyal Pinteá vitéz és legényei voltak. Bethlen ugyan nem írja le a Pinteá nevét, de a vele kapcsolatos dokumentumok¹⁵ is csak 1699-től emlegetik név szerint.¹⁶ Bethlen minden bizonnyal tu-

14 Lelőhelye: Nagybánya város levéltára (Primăria oraşului Baia Mare), I. 35. Csak az aláírás autográf.

15 A Pinteá mozgalomával kapcsolatos dokumentumok kiadása: *Documente privind mişcarea lui Pinteá 1693–1703*, ed. Susana ANDEA, AVRAM ANDEA, Cluj-Napoca, Supergraph, 2003. Az 1693-as kezdő időpont megjelenése nyilvánvaló sajtóhiba, a kötetben közölt első dokumentum, egy máramaros vármegyei határozat a tolvajok elfogásáról, 1691-ből való.

16 1699. máj. 8-án a gubernium értesíti Bánffy György gubernátort más ügyek mellett Pinteáról is, név szerint: „Pintye tolvaj leszállítása méltóságos generalis uramnak mi válaszsza leszen kegyelmedet tudosittyuk” *Uo.*, 42. 1699-ig a dokumentumok csak „tolvajokként”, „tolvajok vagy rebellisek”-ként emlegetik Pinteát és legényeit. *Uo.*, 25–41.

dott Pinteá akcióiról, ezt bizonyítja egy jóval későbbi, 1713-ban írt levele is,¹⁷ amelyben Pinteá 1698–99. évi tetteit¹⁸ emlegeti, Pinteát immár név szerint is említve.

Első körben arra gondoltam, hogy Pinteá vitéz kapcsán a román és a magyar történetírás párhuzamosságairól, illetve a hősköztetés analógiáiról lehet beszélni. Nem egyszerűen csak arról, hogy a magyar történetírás alapján Pintye vitéz a máramarosi hegyekben a nemeseket és a kereskedőket rabolgató, szegénylegény-harcot folytató oláh, meglehetősen sematikus képet formálhatunk. Említik Pinteá csatlakozását a szabadságharchoz, utalnak arra is, hogy tettei az unitus egyház elleni mozgalom sorába is illeszkedik, de korai halála miatt nem szentelnek neki különösebb figyelmet.¹⁹

A román történetírásban könyvtárnyi szakirodalma van Pinteá vitéz figurájának, megítélése korántsem egységes, alakja igencsak vitatott. Reménytelennek tűnt átlátni ezt a hatalmas irodalmat, szűrőpróbaszerűen választottam ki néhány munkát ezek közül.

A 19–20. századi, Pinteával kapcsolatos elemzések jó része a Pinteá-folklórtól erősen átitatva lokális, de fokozatosan nemzeti hőssé avanzsált figuraként tartják számon. Az analógiák szintjén úgy is fogalmazhatnánk, Rózsa Sándor román megfelelőjeként kezelték: a folklorizálódás folyamata nagyon hasonló, a populáris emlékezet is hasonlóképpen őrizte meg. Egyik példája ennek az emlékezetnek kifejeződésére a modern korban: 1976-ban filmet készítettek Pinteá életéről²⁰ (ahogyan Rózsa Sándorról is készült film), amelyben romantikus nemzeti hőssé avatták, akinek szerepe a román jobbság felszabadításáért, a román mint nemzet elismertetéséért, elsősorban a magyar, de az osztrák hatalmasságokkal is folytatott küzdelemben mutatkozik meg igazán.

17 „Amint e nagyságos úrnak az Ő Szent Császári – Királyi Felsőhez intézett folyamodványából látom, Kosow mezővárost a rablók 1698-ban felprédálták. Ahogy pedig a jó emlékezetű Eytner báró, akkori huszti parancsnok 1698. július 28-án a fényes Haditanácsnak küldött levelében olvasható, e rablók Szatmár megyéből, Kővár kerületből és Erdélyből jöttek. Valószínűbb azonban, hogy ezek különböző és többféle helyről származtak, s nem mint a parancsnok úr vagy bárki más megtudhatta, mert az a híres rablóvezér, Pintye, nagyon sok társat szerzett magának különböző országokból és vidékekről, még Törökországból is, mint ugyanezen parancsnok úr [Eytner huszti parancsnok] írja a fényes Haditanácshoz Tömösvárról 1699. január 29-én, 3–400-at is. Bárhonnan is voltak tehát, nem fontos, lényeg hogy voltak, és hogy sok más gaztett között ezt a mezővárost is felprédálták, ez biztos, akkor én is hallottam, minthogy Máramaros megye főispánja voltam. [...]” BML, 654. sz. (Fordítása: 1341.)

18 Az 1698–99-es évek Pinteá-akciói közül kegyetlenségében kiemelkedik a Lengyelországgal határos Rónaszéken történt garázdálkodás, amikor nemcsak a lengyel kereskedőket, de az itteni kastélyt is megtámadták és kifosztották: megölték 250 embert, elvittek 150 lovat és sok értéktárgyat. Az esetről a felsőbányai bíró számol be a nagybányai bírónak 1698. július 21-i levelében. Lásd a levél kiadását és ezzel az ügygel kapcsolatos további dokumentumokat: *Documente privind...*, i. m., 36–39.

19 SZMIK Antal 1906-ban megjelent kötete egyik fejezetének címe *Pintye Gregor – Adalékok Felsőbánya szabad királyi város monográfiájához*, Bp., szerzői kiadás, 1908, 392–401. Szmik főleg a Pinteával kapcsolatos folklóralkotásokra támaszkodva vázolta fel Pinteá történetét; történeti dokumentumokra kevésbé hivatkozik. A magyar történetírás területén Köpeczi Béla tárgyalta – nem kifejezetten Pinteá alakjával, hanem a Rákóczi szabadságharc és a románság kapcsolatával foglalkozott. II. Rákóczi Ferenc román kapitányairól szóló, elsősorban Fekete Vaszil alakját körüljáró újabb tanulmányában Seres István is érinti Pinteá alakját. Ez jó összefoglalása a szabadságharchoz csatlakozott románok szerepéről való kérdéseknek is: http://www.sznm.ro/acta2008/2007/355_372_seris.pdf (2016. 05. 30.).

20 A filmet rendezte Mircea Moldovan, főszerepben, a történelmi filmekben játszott szerepeiért már akkor is híres Florin Piersic.

A tengernyi szakirodalom átlapozása is elég jól mutatja, hogy Pinteá képe mindig szorosan összefüggött az adott időszak politikai berendezkedésével, közérzetével és/vagy az éppen kötelező ideológiákkal. A 19. században nagy erővel zajlott a Pinteával kapcsolatos folklór gyűjtése, a romantikus történetírás ezektől is ihletetten rajzolta meg Pinteá, a hegyi betyár képét. Alakjával kapcsolatos viták már ekkor is zajlottak; ezeknek gyakorlatilag véget vetett a kommunista rendszer kisajátító és egyneműsítő, a történetírást politikai propagandaként működtető gépezete. Pinteá napjainkban is magát erősen tartó hős (elsősorban lokális, de a nemzeti hősök galériájában is előkelő helyet foglal el), akiről legendák, népi énekek és történetek hatalmas mennyiségben keletkeztek nemcsak Máramarosban (a mai Máramaros megyét értem most ezalatt), de a vele határos Szilágy vagy Beszterce megyében is. 2003-ban – halálának 300 éves évfordulóján – egész sor írás jelent meg róla, folyóirat számokat, köteteket szenteltek emlékének.

A Bethlen-levél Pinteá-referenciája kapcsán a román nyelvű szakirodalomba tett rövid kirándulás során világossá vált, hogy ez a dolog az oppozíciós-analógiás, historiográfiai indíttatású kérdésnél némiképpen bonyolultabb. Miután a nagybányai levéltárban talált leveleket azonosítottam, azt is gondoltam erről a levélről, hogy ismeretlen és kiadatlan. A magyar nyelvű forráskiadásban, illetve irodalomban valóban az. Ám nem teljesen az a román nyelvű forrásfeltáró és értelmező munkákban: Oszóczi Kálmán²¹ 1971-ben a *Marmația* című máramarosi múzeumi folyóiratban hírt adott erről a levélről és ismertette tartalmát.²² Az ő ismertetésére hivatkoznak a későbbiekben a román történészek.

A legalaposabb és legátfogóbb román nyelvű munka a 2003-ban a Susana és Avram Andea által kiadott dokumentumgyűjtemény és Pinteá-monográfia.²³ Az előbbiben az 1691–1703 közötti időszakból²⁴ való Máramaros vármegyei tanácsi határozatokat, leveleket és a tanúvallatási jegyzőkönyvet adták ki. Hivatkoznak Bethlennek erre a levelére (pontosabban az Oszóczi híradására) is, mivel beleilleszkedik a 1690-es évek közepének azon intézkedései sorába, amelyeket Pinteával és legényeivel szemben hoztak a hatóságok.²⁵ Talán a dokumentumok bősége, talán marginálisnak tűnő volta mi-

21 Történész, 1957–1991 között a nagybányai állami levéltár főlevéltárosa.

22 Coloman OSZOCZI, *Documente inedite referitoare la Pinteá Viteazu în arhivele maramureșene*, *Marmația*, 2(1971), 106–120.

23 Susana ANDEA, Avram ANDEA, *Haiducul Pinteá și lumea sa: 1693–1703*, Cluj-Napoca, Supergraph, 2003. Az 1693-as kezdő időpont itt is sajtóhiba. Lásd még a korábban említett, általuk összeállított dokumentumgyűjteményt. E kötetükben utalnak Bethlen 1695-ös levelére, Oszóczi-kira történő hivatkozás kíséretében. Az 1713-as levelet nem említik.

24 Lásd a 15. jegyzetet.

25 Bár Pinteá működéséről már 1691-ben történt híradás (a máramarosi vm. határozata a tolvajok elfogására); az Andea-házaspár dokumentumközlése szerint a következő adat Bánffy György utasítása ifjabb Teleki Mihálynak a tolvajok elfogására, 1696. aug. 27-én. A Pinteával kapcsolatos dokumentumok sorában időben tehát az 1691-es határozatot követően a Bethlen Miklós levele a következő. Az 1696-os utasítást követően a Pinteá-történet jól dokumentált és ismert. Jellemző, hogy a román történészek nem tudnak Bethlen 1713-as leveléről. Tény, hogy 1703-ig, Pinteá haláláig követték az eseményeket, s valószínűleg emiatt is esett ki érdeklődésük látóköréből ez az eredetileg latinul írt levél.

att azonban forráskiadásukban ezt a levelet nem közlik. Az ő forrásfeltáró munkájuk és értelmezői módszerük nyomán látszik, hogy Pinteá alakja és mozgalmi egy másik elbeszélési regiszterbe illesztve a képnek más árnyalatait mutatják meg. Egyrészt makrotörténeti elemzést végeznek a hajdúmozgalom társadalmi-történelmi-vallási hátterének bemutatásával, másrészt a dokumentumok értelmezésével apró részleteket (pl. milyen volt Pinteáék öltözete) tárnak fel a mozgalom komplex képének kialakításakor, s ezek a csapat sikereinek magyarázatául is szolgálnak. A Pinteáról kiderülő részletek (nemesi származása, katonai képzettsége, amelyet a császári hadseregben szerzett, támogatóinak szociális-etnikai összetétele stb.) sok tekintetben ellentmond a folklór Pinteá-képének.²⁶

Bethlen vonatkozásában tehát úgy foglalhatjuk mindezt össze, hogy Bethlen is érintettje volt a Pinteá-vezette mozgalomnak, a két egymással szemben álló felet láthatjuk bennük. A köztük levő ellenét azonban nem a magyar nagyúr és az elnyomott román jobbágyvezér közti ellentét, hanem ennél jóval bonyolultabb. A történet politikai és vallásügyi kontextusa, a Pinteá személyével, származásával és iskoláztatásával kapcsolatos újabb adatok nyomán a kuruc mozgalmak történetében az ő alakjával kapcsolatos epizódok is mindenképpen figyelmünkre méltók. Bethlen Miklósnak az 1695-ös levele a Pinteá-történet elejéhez kapcsolódik, 1713-as (az akkor már négy éve a habsburg „vendégszeretetet” élvező egykori kancellár) visszaemlékezése az 1698–99-es események forrásaként szolgálhat, a feltárt dokumentumok pedig az emlékezet működésének kontrolljaként hasznosíthatók, a magyar és a román történetírás számára egyaránt fontos dokumentumok lehetnek.

26 Nem tartozik ugyan szorosan a Bethlen-témához, de mégis fontosnak tartom megemlíteni Ionuț Costea egy nemrég megjelent tanulmányát, mert az újabb szemléletű történelmi megközelítés egyik igen jó példája, nemcsak szakszerű, de élvezetes olvasmány is. Costea úgy hasznosítja Pinteával kapcsolatos szövegeket, alkotásokat, hogy ezek segítségével a Pinteá-reprezentációnak három szegmensét egyrészt azonosítja, majd elemzi is, és egymással való kapcsolatukra, valamint ezeknek az érintkezéseknek a következményeire is rámutat. A vizsgálatba bevonható forrásokat három szegmensben helyezi el: a (jogi) dokumentumok, a folklór és a totalitárius rendszer populáris kultúrájának regiszterében folytatott vizsgálat alapján mutatja be Pinteá alakjának társadalmi-kulturális reprezentációit, az egy-egy regiszteren belül a domináns narráció kereteit, és azt, ahogyan ezek egymás által kontaminálódnak napjainkban. Szerinte a diszkurzív hagyomány helyett/mellett a performatív, emblemikus megnyilvánulások kerülnek újabban előtérbe. Mert a kommunista propagandagépezet saját ideológiájának sajátította ki Pinteá alakját, a lokális hősből nemzeti hőst faragott, a nemzeti emlékezet szereplőjévé tette, ez a helyi közösségi emlékezetet továbbra is befolyásolja: ennek tudható be a Pinteá neve alatt szervezett számos népi fesztivál, az, hogy intézmények, társulatok nevezik el magukat Pinteáról. Pl. a nagybányai csendőrség 2010-ben cserélte le a Bogdan Vodă nevet Pinteára, azóta is ezen a néven őrzi Nagybányán Pinteá mellszobrát. Ionuț COSTEA, *Biografie și istorie: Pinteá Viteazul, reprezentări culturale = Societate – Cultură – Biserică: Studii de istorie medievală și modernă. Omagiu profesorului Avram Andea*, ed. Doru RADOSAV, Radu MĂRZĂ, Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, 329–350.

4. Szatmár városának, 1698. július 4., Gyulafehérvár²⁷

Guberniumi levél, Bánffy Györggyel közösen szignálták. A szatmáriak megintése a máramarosiakkal szemben elkövetett túlkapások miatt.

Ez a levél – ha műfaját kellene meghatározni, apológiás tartalmú, eligazító levélnek nevezhetnénk – nem is lehetne benne a Bethlen-levelezés két kötetében, hiszen nem tartozik annak gyűjtőkörébe: guberniumi, vagyis hivatali levél. A levél tartalmát tekintve világos, hogy miért ezt a hivatali formát választotta Bethlen a szatmáriak megszólítására. Nem egyszerűen csak azért, mivel hivatali ügyben írt, hanem azért is, személyesen is érintett: saját vármegyéjét védelmezi, vagyis hivatali ügygé avanszált kérdésben áll ki a máramarosiak mellett.

Ez a guberniumi leirat válasz a máramarosiaknak a Szatmár vármegyeiekkel szemben megfogalmazott panaszára. Eszerint (amennyire e levélből ez rekonstruálható) a szatmáriak a hegyen átkelő máramarosiakat fogdossák el, és különféle vádakkal tartóztatják őket le. Ha kezeskedik is valaki egy-egy elfogott emberért, a pert nem a kezes megyéjében folytatják le, hanem Szatmáron. Ezeknek az ügyeknek a kezelése nagyon nehézkes, hosszadalmas és nem az elfogottak javára történik. Az ártatlan emberek megkárosítása, meghurcolása miatt a szomszédi jó viszony veszélybe kerülhet, ezért inti a gubernátor és a kancellár a szatmáriakat, hogy a mostani és a következő problémákat atyafiságos szeretettel kezeljék, mégiscsak egy koronához tartoznak. Az együvé tartozás hangsúlyozása közben fenyegetésként is olvasható: az együvé tartozás tényét/tudatát más irányba is tudja fordítani, mert amennyiben nem hallgatnak az intésre, az ügyet a palatinus, de akár a császár elé is vihetik.

Szinte kizártnak tarthatjuk, hogy ez egyszerű guberniumi levél lenne: minden bizonnyal személyes érdekek és elfoglaltságok is álltak mögötte. A Bethlent panaszukkal megkereső máramarosiak feltehetőleg számíthattak segítő jóindulatára, a hatás növeléséért nem máramarosi főispánként, hanem guberniumi kancellárként írta alá a szatmáriaknak megfogalmazott választ.

Emellett – éppen a máramarosi hegyekben ekkortájt legjobb formájukban levő rablóhadak akcióinak ismeretében (talán az előbbi levél által is befolyásolva) – az olvasat kiegészíthető talán egy feltételezéssel is, mert elképzelhető, hogy éppen a Pinteá kézre kerítéséért folytatott buzgalom csordult itt kissé túl. A szatmáriak mindenkit elfogtak, aki a hegyeken átkelt, ártatlan máramarosi emberek javait kobozták el, mert erős volt a gyanú mindenkivel szemben, aki erről az útról érkezett, hogy Pinteá társaságához tartozik.

Bethlennek ebből az évből tizenhárom levelét ismerjük. Egy személyes sérelmet megfogalmazó levelén²⁸ kívül ezek mind gazdasági vonatkozású döntések, illetve azok következményeit, az azokból adódott sérelmeket és országra következő károkat taglaló levelek.²⁹

27 Lelőhelye: Máramaros megye levéltára (Prefectura județului Maramureș), I/19. Az aláírások saját kezűek.

28 Bánffy Györgynek rója fel, hogy bécsi kiküldetésükből való hazatérésük közben kétszer is magára hagyták az éjszakában. Mélyen megviselte ez az eset Bethlent, önéletírásában is megemlékezik róla. Vö. BMÖ, 855, ill. a BML, 417. sz. és ennek jegyzete: 777.

29 Vö. BML, 414–426. sz.

5. A szigeti és hosszúmezei nemesekhez, 1701. február 12., Gyulafehérvár³⁰

A máramarosszigeti és hosszúmezei nemesek adózását sürgeti; Püspöki Márton másolata 1730-ból.

Ebből az évből viszonylag sok, szám szerint 29 levelét ismerjük Bethlennek, javarészüket a „cirkálás” ügyében íródott, valószínűleg ebben a sorba illeszkedik ez a másolatban fennmaradt levél is. A levél 1730-ban történt lemásolása egyértelműen a térség adózási kérdéseire csatolt dokumentum lehetett. A szigeti levéltár anyagában őrzik azt a repertóriumot (a benne szereplő dokumentumok egy része ma már nem található meg, így több, pl. Bethlen-levelet sem találtak a levéltárosok), amelyet a helyi nemesség kiváltságaival és jogaival kapcsolatos dokumentumokat jegyezték be.³¹ A *Civilis telkekről szóló levelek* címet viselő harmadik fasciculusába kerültek, amelyben az adózással kapcsolatos iratokat gyűjtötték össze. Ezek közül kiemelendő Rhédei Ferenc szigeti főispán adóügyi határozata, az egyházi nemesség Bethlen Druzsínához benyújtott kérelme az adó befizetéséről, a Bethlen Druzsínával között megállapodás az adó összegéről stb. Bethlen Miklósnak a szigeti és a hosszúmezei nemesekhez írt levele ennek a fasciculusnak a 13. darabja. A 17. század legvégén és a következő század elején Bethlen Druzsina által nyújtott kedvezmények további fenntartására tett kísérletként értékelhető Máramaros két fontos városában élő nemesség beadványharca. Ezekből most annyi látszik, hogy a Bethlen Druzsina-féle engedményekre hivatkozva nem akartak annyit fizetni, mint amennyit kiróttak rájuk. A *Diploma Leopoldinum* utáni megváltozott világban az adók újratárgyalása nemcsak Máramarosban volt érzékeny téma. A vármegye sorsáról is döntő *Diploma* némiképpen megváltoztatta az adózás rendszerét is. Márki Sándor vármegyei bizottságtag a técsői levéltárról készített jelentésében (1889) részletesen kitér a vármegye öt koronavárosát (Sziget, Hosszúmező, Huszt, Visk, Técső) elevenen érintő történetnek erre a fejezetére.³²

A register feljegyzései szerint Bethlen Miklóst először 1693-ban keresték meg a szigeti taxás telkeken lakó nemesek, akik Rhédey Ferenc feleségének, Bethlen Druzsínának kiváltságaira hivatkozva kérik, hogy a korábban elfogadott egy forintos adót rajtuk ne hajtsák be (Fasc. 3/10). Az ügy kezdete azonban jóval későbbre nyúlik vissza; Bethlennek ezzel kapcsolatosan csak ez az egy, 1701 februárjában keltezett levele maradt fenn.³³ Az ügy valószínűleg ettől még nem simult el, mivel májusban a gubernium küldött utasítást a vármegyének, amelyben különféle kimutatásokat

30 Lelőhelye: Máramaros megye levéltára (Pref. jud. Maramureş), I/31.

31 *Repertorium Inclitas Nobilitatis Szigethiensis ab Anno 1329 usque Annum 1804*: Fasciculus 3. A Civilis telkekről szóló levelek. – Máramarossziget város levéltára (Primăria oraşului Sighetu-Marmaţiei), nr. fond. 46, nr. inv. 771.

32 A Századok 1889/8. száma tematikus szám: *A Magyar Történelmi Társulat 1889. aug. 25–30-iki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába*. Márki Sándor írása: 73–88.

33 A registerbe bejegyzett iratok szerint az adócsökkentési kérelmet 1670-ben jegyezték be. A register szerint 8. fasciculusban (*Instantiak csomója*) Bethlennek egy 1693-ban a szigetiekhez címzett levele, amelyik ugyanebben az ügyben íródhatott, mint ahogyan az egyházi nemeseknek 1701-ben a guberniumhoz írt kérése is. Ezeket a levéltárosok 2010-ben nem találták a helyükön.

kérnek: az 1699 októberétől begyűjtött adókról, a régi és az új nemesek számáról, mennyi rendes és mennyi rendkívüli adót fizettek stb. A máramarosi egyházi nemesek is megkeresték a guberniumot (a szöveg fogalmazványa maradt fenn, dátum nélkül; a szöveg alapján 1701-ben vagy az után keletkezett), amelyben kérik, tekintsen a gubernium rájuk is irgalmas szemmel: a városi nemesek határon kívüli telkeikről levett terhei miatt az ő terheik nőttek meg, annyira, hogy még a jobbágyoknál is nagyobb terheket viselnek. 1702-ben a hosszúmezei nemesek újabb kérést nyújtanak be, amelyben ismét a Bethlen Druzsina idején megállapított négy magyar forintos adó mellett érvelnek. Ezt a pár iratot csak említésképpen emeltem ki, annak jelzésére, milyen kontextusba illeszkedik Bethlen levele. Ehhez az ügyhöz természetesen jóval több irat tartozik, a registerben feljegyzett fasciculusok szinte mindegyike tartalmaz erre vonatkozó dokumentumot.

A fenti levél kontextusa csupán az érvelés mikéntje miatt érdekes, viszont meg kell nézni a szigeti és a vármegyei levéltárnak azokat az iratait, amelyek ehhez az ügyhöz kapcsolódnak. Országos politikai, művelődési stb. szempontból talán kisebb jelentőségük volt, de helyi szinten súlya volt e kérdéseknek, ezért és az érvelés logikájának, valamint a személyközi viszonyoknak a felméréseért indokolt volna egyszer majd rövidebb kitérőt szentelni a szóban forgó iratoknak. Emellett pedig a Erdély és a Partium megváltozott világának fiskális kérdéseibe nyújtanak bővebb rálátást.

6. Máramaros vármegyéhez, 1714. április 28., Bécs³⁴

Válasz a máramarosiaknak terheik könnyítésére vonatkozó tanácsok; egy régi kölcsön tisztázása.

Az 1714. évből Bethlen Miklósnak 11 levele olvasható az összegyűjtött levelei között: ebben az évben vejével Teleki Sándorral, leányával, Teleki Sándorné Bethlen Júliával, feleségével, Rhédey Júliával, Dujardin Ferencné Vay Erzsébettel levelezett, tehát mind családtagokkal, a hozzájuk írt levelei instructiók, rendelkezések, s birtokügyeivel, vagyónával kapcsolatosak. A következő két évben már csak egyszer ír hivatalosságnak szóló levelet: 1716. március 4-én a titkos tanácsnak.³⁵ 1714–1716 között írt levelei legnagyobb részben mind családtagokhoz szólnak, nagy részük pedig a vagyonának elosztására vonatkozó utasítás, végrendekezés.

A levélben két történet van. Az egyik Bethlennek a vármegyével szembeni egykori elkötelezettségéhez kapcsolódik: ő mindent, ami rajta múlik, megtesz a vármegyéért, ezért most is tanácsokat ad, hogy terheik csökkentéséért kiket keressenek meg (elsőként a guberniumot, de írjanak ők is a császárnak és a minisztériumnak is), ebben – Bethlen reményei szerint a leendő főispán és huszti kapitány – fia, József is mellettük lesz. A levél első, tanácsadó részébe egy figyelmeztetést is belefoglal, ez pedig azt

34 Máramaros vármegye levéltára (Prefectura județului Maramureș), II/155. A záróformula és az aláírás autográf.

35 BML, 685. sz.

mutatja, Bethlen nemcsak az erdélyi dolgokról volt jól értesült Bécsben, hanem a bécsi híreket is ő közvetítette haza. Bár a szatmári béke döntött a Partium hovatarozásáról, ez korántsem működött egyértelműen.³⁶ Ezért is figyelmezteti a vármegyét: „Irjanak ide az Erdélyi Cancellarianakis vigyazzon jobban a' Partium dolgara, mert bizony felek el cseppen Erdélyből az egész Partium.”

A máramarosiaknak írt levél első, tanácsló részének lehetséges előzménye a kiadott levelek alapján rekonstruálható: 1713-ban a haditanácsnak címzett levélben³⁷ írt a vármegyének arról az adósságáról, amely a lengyel kereskedők kérhettek, miután Pinteá kirabolta őket és amelynek egy részét vissza is szolgáltatták. Az összeg nagyságát nem érti Bethlen, mert míg főispánja volt a vármegyének, nem tudott ilyen igénylésről. Minden valószínűség szerint e terhek könnyítéséért kereste meg őt a vármegye és erre adott válaszát írta meg 1714. április 28-án. A történethez hozzátartozik az is, hogy fiának a főispánságba és a huszti kapitányságba való beiktatását többször is kérte a császártól, mint ahogyan azt is, hogy az udvari kamarától tíz évvel azelőtt, 47 000 forintért vásárolt huszti jószágot adják vissza feleségének és fiának. Mindezekhez kapcsolódik József útlevelekérése is, amit a gubernium elutasított 1713-ban.³⁸

A levél másik része is Bethlen vármegyei birtok- és pénzügyeihez kapcsolódik. Egy olyan adósság-ügyet tisztáz, amelyik saját bevallása szerint soha nem volt az ő adóssága: ifj. Bánffy György 4000 forintot igényelt a vármegyétől, a vármegye pedig a maga részéről 4000 forint régebbi kölcsönt kér vissza Bethlentől. Ebben a levélben Bethlen azt bizonyítja, miért nem jogos szerinte a kérés: 1701-ben (Bethlen válaszából az derül ki, hogy ekkoriból való a kölcsön), nem a vármegye adott neki kölcsön, hanem éppen

36 „A Partium területi kiterjedése időnként változott. A szatmári béke után északon Máramaros, Kraszna, és Közép-Szolnok vármegye, valamint az utóbbi megyéből kiszakadt Kővár vidéke, nyugaton pedig Zaránd és Arad vármegye tartozott hozzá. A Partium kormányzati helyzete hosszabb ideig felemás, bonyolult volt. Általános igazgatás és igazságszolgáltatás szempontjából Erdélyhez, adóigazgatás tekintetében pedig Magyarországhoz tartozott. Ennek a nem szerencsés helyzetnek 1732-ben vetettek véget. Máramaros és Arad vármegyéket, valamint Zaránd nyugati részét Magyarországhoz csatolták, a Partium többi részét pedig – és ettől kezdve csak ezt nevezték Partiumnak –, Erdélyhez, a kormányzat minden ágában.” – http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/14Szab%F3_Marjanucz/html/1_2.htm (2016. 05. 28).

37 Lásd a 17. lábjegyzetet, vö. BML, 654. sz. – Az ezzel kapcsolatos részlet: „Ami aztán azt a 180 vagy 170 ezer lengyel forintnyi igényt illeti: ama egész idő alatt, egészen 1703-ig, tudniillik ama esettől kezdve 5 éven keresztül, minden dolog megbékélvén, minden kérelmezőnek a királyi gubernium, melyhez Máramaros tartozott, szolgáltatót törvényt, annak én is valamiféle tagja voltam, e megyének pedig főispánja, a mieink közül azonban senki nem kért igazságot úgy, hogy azt bármi módon is megtagadták volna, ami felől mind a gubernium, mind ama megye jegyzőkönyveit meg lehet nézni. Amit aztán az igénylő úr ír, hogy a dicsőséges emlékezetű Lipót császár parancsára Rabutin tábornok úr értesítette a megyét a 170 ezer forint megfizetéséről szóló határozatról, erről semmit nem tudok, nem is értem, hacsak nem bebörtönöztetésem után történt, mert ha előtte lett volna, képtelenség lenne, hogy az alám rendelt megye e roppant terhéről legalább hírt ne küldött volna számomra. Egyébként e fényes Rabutin tábornok úr nemhogy 180 ezer, de 18 forintról sem rendelkezett soha sem Erdélyben, sem Máramarosban, mert figyelembe vette a Diploma 17. pontját. Ha tehát az igénylő úr ezt a véleményét fenntartja, remélem, a császári jóindulat az egész ügyet visszaulajja az erdélyi guberniumhoz, hogy a megye ott feleljen meg.”

38 BML, 653. sz.

fordítva, ő kölcsönzött a vármegyének négy- vagy ötezer forintot. Arról már tudomása sem volt, sem jóváhagyását nem adta, hogy a vármegye ezt a pénzt tisztartójának, Saláti Andrásnak, aki éppen a gubernátortól akart kölcsön kérni, odaadják. Ha pedig a huszti birtokvásárláshoz adott volna a maga emlékezte szerint a vármegye kölcsön éppen négy ezer forintot, téves emlékezetüket bizonyítja az is, hogy nincs obligatoria, amivel kötelezhetnék őt a fizetésre. A bizonyítás során számos olyan, a Bethlen főispánsága alatt fontos pozíciókat betöltők nevét (Rhédey László, Galambos Ferenc; Darvai György és Pogány György alispánok) sorolja fel, akik ha élénének, tanúskodhatnának a lovászmester, Pogány Ádám vádjai és becstelenítései ellen. November 29-én feleségének írt levele³⁹ szorosán kapcsolódik ehhez a családnak sok bosszúságot okozó történethez. Ekkor számol be arról is, hogy Husztot a császár visszaadta, ezt feleségére hagyja, s vigasztalja: visszafelelhet azoknak, akik azzal csúfolták, hogy Bethlen olyan birtokokat hagyott hátra, amelyek nem is az övéi. A máramarosi birtokok tulajdonba vétele nem ment simán, egy évvel később írja újra feleségének: „A máramarosi Nemes ember drága, hazug, csak magának kapar”.⁴⁰ De Huszt a tulajdonában maradt, több rendben készített végrendeleteiben is rendelkezik róla, később Júlia lánya révén (Teleki Sándor felsége) került a Telekiek birtokába.

Ezek a Nagybányán talált levelek csak néhány mozzanatot mutatnak meg Bethlen Miklós írásos hagyatékából, s ha az élettörténet és az életmű kontextusában nem is legizgalmasabbak, de talán nem teljesen érdektelen részletekre világítanak rá.

39 Uo., 665. sz.

40 Uo., 678. sz.